

O'ZBEK XALQ DOSTONLARINING TASNIFI

Shukrullo Qambarov

Respublika musiqa va san'at kolleji

Folklor san'ati kafedrası

katta o'qituvchisi

“Doston” so‘zi fors tilidan olingan bo‘lib, “qissa”, “hikoya”, “tarix” ma'nolarini ifodalaydi.

O‘zbek xalq dostonlari nafaqat son jihatidan, balki mavzu va ma‘no qamroviga ko‘ra ham rang-barangdir. Uzoq tarixiy taraqqiyot bosqichlaridan o‘tib kelgan dostonlarda qahramonlik, sevgi-muhabbat, jang sarguzasht, lavhalari kuylanadi. Ammo asarning umumiy mazmuni zaminida muayyan mavzu yetakchi hisoblanadi. Muayyan motivlar, syujetlarda umumiyliklar bo‘lsada asarning bosh g‘oyasi talqinlarga ko‘ra ular o‘rtasida farq aniq namoyon bo‘ladi. Masalan “Alpomish” va “Oshiq G‘arib va Shohsanam”, “Tohir va Zuhra” dostonlari syujeti bir tipga kirsada ular syujet talqiniga ko‘ra turli tasniflar qamrovida baholanadi. “Alpomish” qahramonlik dostoni sifatida qaralsa, “Oshiq G‘arib va Shohsanam”, “Tohir va Zuhra” romanik doston namunalari hisoblanadi.

Epik repertuar tahlili esa epik materialni tasnif etishdan boshlanadi. Shunday tabiiy ehtiyoj tufayli V.M.Jirmunskiy va H.T.Zarifov o‘zbek xalq eposini quyidagicha guruhlarga ajratib tahlil etadilar:

1. Qahramonlik eposi.
2. Jangnoma dostonlar.
3. Tarixiy mazmundagi dostonlar.
4. Romanik dostonlar.
5. Adabiy manbaga ega bo‘lgan dostonlar.
6. Yangi dostonlar.

Epos namunalarining tahlili avvalo mavjud materialni tasnif etishdan boshlanadi. O‘zbek folklorshunosligida xalq baxshilaring epik repertuari bir qator olimlar tomonida tasnif etilgan. Bu tasniflarda o‘zaro yaqinlik bo‘lsada ma‘lum o‘rinlarda farq ham mavjud.

M.S.Saidov dostonlarni qahramonlik, sof muhabbatni kuylovchi, romanik, jangnoma va tarixiy kabi turlarga ajratgan. Olim epik materiallarni manbalariga ko‘ra:

- a) og‘zaki an‘ana orqali yetib kelgan;
- b) kitobiy manbalar orqali yetib kelgan dostonlarga ajratadi.

Hamda xalq dostonlarini syujet voqealarining xarakteriga ko‘ra an‘anaviy va zamonaviy namunalariga bo‘lib ko‘rsatadiki, bu qarashlari hozir ham eposshunoslikda taraqqiyoti tadqiqida o‘z ahamiyatiga ega.

Folklorshunos T. Mirzayev o‘zining “O‘zbek folklorining epik janrlari” kitobida Xalq dostonlarini tasnif etishda V.M.Jirmunskiy, H.T.Zarifovlarning ilmiy tasniflarini yanada aniqlashtiradi.

B.I.Sarimsoqov xalq dostonlarining tarixiylik nuqtai nazaridan ularni: qahramonlik, romanik, tarixiy kabi uch turga bo'ladi. Uning tasnifida jangnoma va kitobiy dostonlar romonik dostonlarning ichki ko'rinishi sifatida qaraladi.

O'zbek xalq dostonlarini eposning tarixiylik prinsiplari, voqelikni aks ettirish tarziga ko'ra qahramonlik, romanik, tarixiy kabi turlarga ajratish va ularni o'z ichida kitobiy, jangnoma hamda boshqa ichki guruhlarga ajratib o'rganish maqsadga muvofiq.

Ma'lum bir epik qahramon, uning avlodlar va safdoshlari hayotidan hikoya qiluvchi dostonlar silsilasi turkumlikni tashkil etadi. Turkumlikka kiruvchi dostonlar bir-birining izchil davomi bo'lmay, Har biri alohida-alohida voqealar asosiga qurilishi ham mumkin. Bu o'rinda Epik qahramonlar, epik makon va zamon umumiylikiga amal qilinadi. Folklorshunoslar turkumlikka ega dostonlarni mazmuniga ko'ra biografik, nasliy va geografik kabi turkumlarga ajratib o'rganishadi.

O'zbek xalqi epik ijodida Go'ro'g'li va uning asrandi o'g'illari, safdoshlari hayotidan hikoya etuvchi dostonlar majmuasi alohida o'rin tutadi. "Go'ro'g'li" turkumga kiruvchi dostonlarda Go'ro'g'lining tug'ilishi, bolaligi, uylanishi, Avazxon va Hasanxonlarni asrab olishi, Avazxon, Hasanxon, ularning o'g'illari – Ravshan, Nurali, Sherali, keyingi avlod Jahongirlarning hayotidan tortib, bosh qahramonning bir yuz yigirma yoshida g'orga kirib g'oyib bo'lib ketgungacha bo'lgan bo'lgan voqealar aks etadi. "Go'ro'g'li" turkumiga kiruvchi har bir doston o'zicha mustaqil xarakterga ega va ularning har biri el orasida alohida-alohida kuylanib kelingan. "Go'ro'g'li" turkumi tarkibi g'oyatda murakkab, kuylanish va ijro sharoitlarida o'zaro mustaqil va har biri alohida yagona syujetga ega bo'lgan bu silsila dostonlar Go'ro'g'li va G'iro't obrazlari, Chambil mamlakati kabi asosiy nuqtalarda, shuningdek, qirq yigit, Soqibulbul, Hasanlar, Ahmad sardor singari an'anaviy obrazlar, ularning g'ayriqutblari tasviri orqali bir-birlari bilan birlashsalar-da, bosh qahramonning muntazam epik biografiyasi emas, balki uning dovrugli afsonaviy hayotining ko'pdan-ko'p epizodlari tasvirlaridan iborat. "Go'ro'g'li" dostonlari o'tgan asrning boshlaridan turli yillarda, tuli baxshilar tamonidan yozib olingan. "Go'ro'g'lining tug'ilishi", "Go'ro'g'lining bolaligi", "Zaydinoy", "Yunus pari", "Misqol pari", "Gulnor pari" dostonlar atoqli baxshi Po'lkan shoirdan ketma-ket yozib olinganbo'lsa, taniqli shoir-qissaxon Rahmatulla Yusuf o'g'li yigirma turkumning yigirma uch dostonini (yozilmaganlari bilan birgalikda o'ttiz dostonning) o'zicha ketma-ketligini belgilab, to'rt jild qilib, Folklor arxiviga topshirgan. Turkum dostonlarining soni haqida ham baxshilar o'rtasida har xil fikrlar mavjud. Ularning ko'pchiligi "Go'ro'g'li qirq dostonidir", – deydilar. Nurotalik Bekmurod Jo'raboy o'g'lining "Avazning arazi" dostonida kuylashicha, uning ustozlari Go'ro'g'lini "Oltmish to'rt doston qip ta'rif etgan". Janubiy Tojikistondagi o'zbek baxshilarining (soqilarining) naql qilishicha, XIX asrda yashagan mashhur dostonchi Qunduz soqi Go'ro'g'lini bir yuz yigirma shoxa (doston) qilib aytar ekan. Shunda ham Go'ro'g'li o'lganda, Yunus pari: "Bedoston o'tgan, to'ram", – deya yig'i bergan ekan. Folklorshunoslikda esa "Go'ro'g'li" turkumi qirq dostonidan iboratdir, degan fikr qat'iylashgan. Keyingi kuzatishlar turkumga kiruvchi dostonlar soni yetmishdan oshishini ma'lum etdi.

“Go‘ro‘g‘li” dostonlarining bu xil turkumlikdan iborat ekanligi dunyo epik merosida noyob hodisa sifatida baholanadi va o‘zbek xalqining poetik iqtidori, yaratuvchanlik quvvatining naqadar kuchli ekanligidan dalolat beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. T. Mirzayev. Epos i skazitel. – Tashkent: Fan. – 410 s.
2. T. Mirzayev: Hodi Zarif suhbatlari. – Toshkent: SHAMS ASA. 2013.
3. M. Jo‘rayev O‘zbek xalq samoviy afsonalari. - Toshkent.: "Fan", 1995;
4. A. Musaqulov A. O‘zbek xalq lirikasi.–Toshkent: Fan, 2010. – 307 b.
5. Sh. Turdimov. «Go‘ro‘g‘li» dostonlarining genezis iva tadrijiy bosqichlari. – Toshkent:Fan, 2011. – 240 b.
6. Sh. Turdimov. Hikmat xazinasi, -T.: “O‘zbekiston ” 2016.
7. J. Eshonqulov. Epik tafakkur tadriji. Toshkent, “Fan” 2006. B-128
8. Jabbor Eshonqul. O‘zbek folklorida tush va uning badiiy talqini. –Toshkent: Fan, 2011. – 304 b.